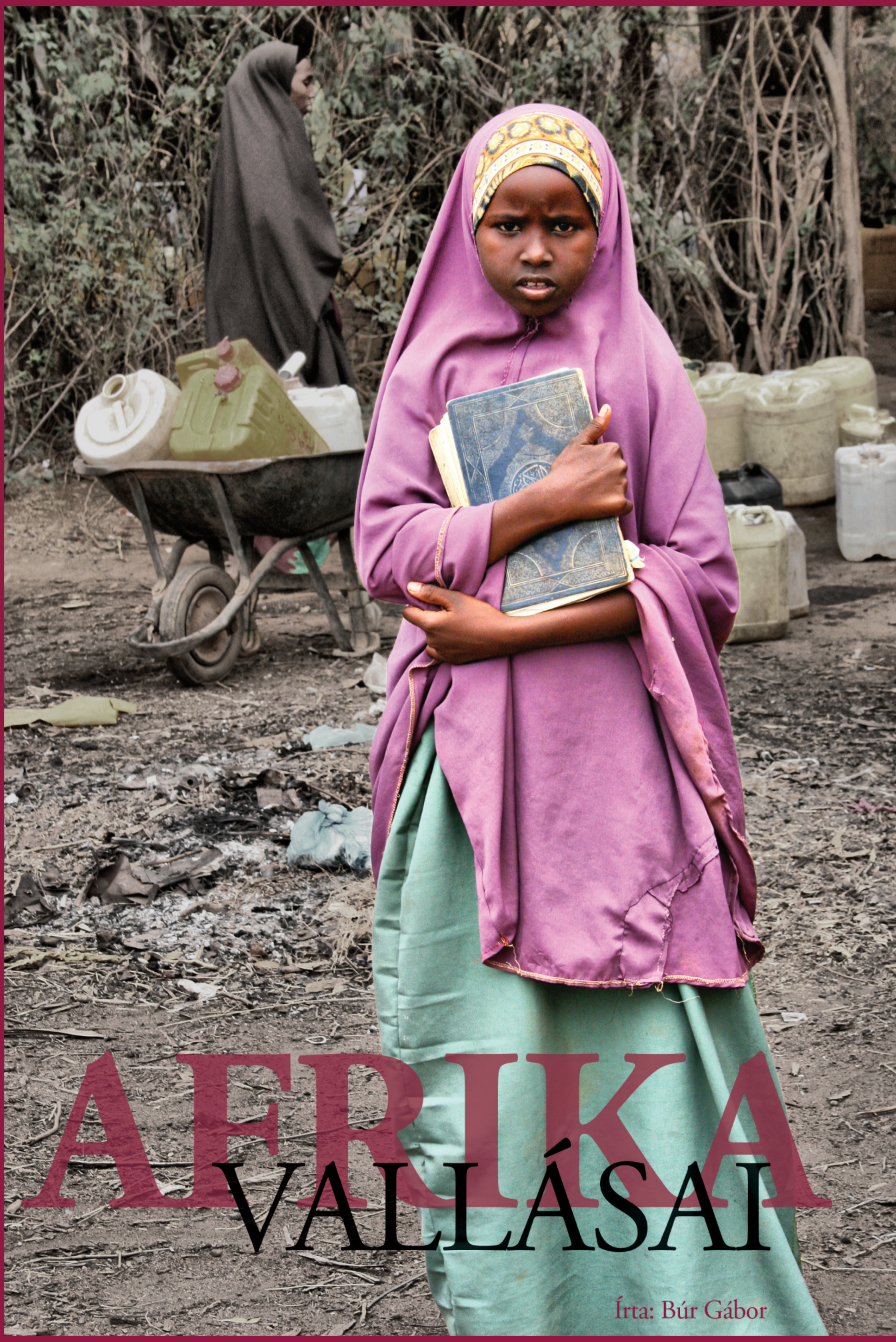

AFRIKA VALLÁSAI

Írta: Búr Gábor

„És akkor valóban megérkeztek a nagy esők, olyan zuhogó és tartós esők, hogy még a falusi esőcsináló sem bizonygatta többé, hogy bele tud avatkozni. Most nem tudta elállítani az esőt, éppúgy, mint ahogy a száraz évszak derekán sem próbált volna esőt csinálni, hacsak nem egészségének kárára."[1]

Nyelvi, etnikai sokféleségéhez hasonlóan a szubszaharai Afrika vallásilag is rendkívüli sokszínűséget mutat, szöges ellentétben Észak-, vagy arab Afrikával, ahol mindez nem tapasztalható, hiszen Marokkótól Líbiáig megközelítően 99%-ban szunnita muzulmánok élnek, s még a jelentős kopt keresztény kisebbséggel rendelkező Egyiptomban is a szunniták adják a népesség kilenctizedét. Fekete-Afrikában a hagyományos, leggyakrabban animizmusként[2] aposztrofált hitvilág mellett a könyves, vagy tételes vallások közül a kereszténység és az iszlám a legelterjedtebb, mindkettő mély történelmi gyökerekkel bír a kontinensen. Emellett kisebb számban zsidók, hinduk, szikhek, valamint egyéb más vallások és szekták hívei is élnek itt. A vallástalanok aránya e földrészen a legkisebb, ezért szokták Afrikát a „legvallásosabb kontinensként emlegetni. Ez a sokszínűség és sokféleség roppant mód megnehezíti mindazon szerzők dolgát, akik általános képet kívánnak adni Afrika vallásairól. Nem véletlen, hogy legtöbben még ma is John Mbiti kenyai születésű amerikai professzor 1969-ben megjelent „Afrikai vallások és filozófia"[3] (Mbiti, 1992), azóta többször is újra kiadott munkájához nyúlnak viszsza.[4] Talán még ennél is beszédesebb az a tény, hogy William Du Bois, a pánafrikanizmus egyik megalapítójának 1915-ben írt „The Negro" című írását 2008-ban huszonötödik alkalommal nyomták újra. Könyvében Du Bois Afrika hagyományos vallásait „a primitív népek általános animizmusa, vagy fetisizmusa" kifejezéssel illette, „amely továbblépett a politeizmusba, s közelített a monoteizmushoz, de azt a keresztény és iszlám térítés miatt elérni már nem tudta." (Du Bois, 2001: 74)

A hagyományos afrikai vallások

Az európaiak sokáig történelem nélküli kontinensnek tartották Afrikát, s felsőbbrendűségük tudata gyakorta még a vallástól is meg akarta fosztani az afrikaiakat, hagyományos hitvilágukat csak babonák halmazának titulálva. Már a 19. században megjelentek ugyanakkor olyan elméletek, amelyek Földünk minden vallását afrikai eredettel ruházta fel.[5] Egyes európai utazók „vallási közösségek", sőt, „szakrális államok"[6] meglétéről adtak számot. (Frobenius, 1981: 188-189) A nagy empirikus tudásbázis alapján kialakított kép szerint Fekete-Afrika népeinek hagyományos, természetvallásos hitvilága politeista. Különböző természeti jelenségek, hatalmas fák, folyók, tavak, magas hegyek, állatok, vagy éppen az emberekkel együtt élő, halott

Kislány Koránnal, Dadaab, Kenya
Fotó: Szilasi Ildikó

Vatikáni mintára készült templom, Yamoussoukro, Elefántcsontpart
Fotó: José A. Warletta

ősök (living dead)[7] animista, totemista tisztelete jellemzi. Mindezek a jó, vagy rossz szellemekkel állnak kapcsolatban, menedéket nyújtva számukra. A szellemek létezése általánosan elfogadott, vannak közöttük olyanok, akiket az istenek már eleve szellemnek teremtettek, illetve olyanok, akik valaha emberi lények voltak. (Mbiti, 1976: 101) A rontást elkerülendő a szellemek számára évente, vagy meghatározott időközönként ajándékokat, engesztelő áldozatokat kell felajánlani, hiszen az elfeledett lényeket a többi kigúnyolhatja, amit azok az embereken torolhatnak meg. Az elhunytak szellemei között elsősorban a haláluk időpontja tett különbséget. Az őstiszteletnek a közösségek összetartozás-érzésében is meghatározó szerepe volt. Számos kutató a hagyományos afrikai vallások közös jellemzőjeként említi a szakrális terek hiányát is, pontosabban azok korlátok nélküliségét. (Füssi, 2005: 36)

A hagyományos afrikai vallásoknak nincsenek tényleges papjai, csak olyan személyek, akikben már gyermekkorukban felismerték rendkívüli tulajdonságaikat és mesterük titokban adta át nekik tudását. Ez a „pap" az egyetlen személy a közösségben, aki végrehajthat rítusokat és megkülönböztető öltözéket hordhat. Rendszerint minden ilyen személynek megvan a saját maszkja, amely egyszerre rejti el és fedi fel az erőszakos és jóindulatú erőket, szellemeket. A „pap" feladata továbbá, hogy gondoskodjék a közösség és az istenek megfelelő kapcsolatáról, esőért, bő termésért, stb. jár közben, s ő a közösség gyógyítója is egyben. A legtöbb afrikai még ma is hiszi, hogy a pap, vagy varázsló meg tudja gyógyítani betegségeit.[8] A rítusok, babonák, jóslási módok, illetve egyéb ceremóniák faluról falura változnak, közös vonásuk viszont, hogy máig megőrződött sok elemük azoknak a népeknek a körében is, amelyek időközben a két nagy világvallás, a kereszténység és az iszlám követőivé szegődtek. Az 1885 után kibontakozó gyors európai hódítás ideológiai háttere a „fejlődés" biztosítása és a „civilizáció" elterjesztése volt, ami az afrikai kultúra lenézését, megváltoztatását, sőt, megsemmisítését jelentette. Mivel az

afrikai kultúra elválaszthatatlan a vallástól, az európai gyarmati politika gyakran került összeütközésbe a hagyományos afrikai társadalmakat fenntartó és összefűző, a tekintély elsődleges forrásainak bizonyuló vallásokkal.

A gyarmati korszak kezdetének megszorítóelnyomó intézkedései az afrikai vallásokat védekezésre ösztönözték. Sok betiltott rítust titokban végeztek tovább, titkos szövetségek alakultak, mint a Maji-Maji[9] Német Kelet-Afrikában, vagy a Nyabingi a Viktória-tó körzetében. Mindkét kultusz átlépett az etnikai és regionális határokon, mégsem tekinthetőek a vallási köntösben jelentkező antikolonialista mozgalmak előfutárainak. Követőik ugyanis varázslat és bizonyos füvek használatával semlegesíteni vélték az európai puskagolyókat, így a történet tragikus fordulatot vett, amikor a hehék 1905–07-ben felkeltek, az őket gyapottermesztésre kényszerítő németek ellen.[10] A felkelésben 250–300.000 afrikai vesztette életét, egész vidékek néptelenedtek el. A Maji-Maji amellett, hogy a későbbi évtizedekben az antikoloniális népmozgalom szimbólumává vált, vallási elképzelései is teret nyertek és az 1990-es évek Ugandájának zavaros polgárháborús viszonyai között újból a felszínre kerültek. (Nantet, 1999: 175-176)

A gyarmati adminisztráció számos országban tiltott be kultuszokat, rombolt le szentélyeket, börtönzött be szellem- és boszorkányűzőket. Ugyancsak tiltás alá esett sok, a lányokat és a fiúkat felnőtté avató iniciációs eljárás is, melyek az afrikaiak kulturális és vallási életében központi helyet foglaltak el. A fiúk körbemetélésével és a lányok klitoriszának eltávolításával járó felavatások komoly ellenérzéseket váltottak ki a misszionáriusokból, akik minden befolyásukat latba vetették a gyarmati államoknál, hogy azok betiltsák e barbárnak tartott szokásokat. A körülmetélés, amihez rendszerint kőből csiszolt pengét használtak, számos, elsősorban higiéniai előnnyel járt. A szokás eltűnése, vagy fennmaradása sajátságos indikátorává vált az európai befolyás terjedésének. Dél-Afrikában, ahol Zuluföldön erős volt a missziós tevékenység, szinte teljesen megszűnt a körülmetélés, míg Kelet-Fokföldön, a koszák között mindmáig fennmaradt. Az újra felfedezett hagyományokon túl főként az AIDS terjedése hozza vissza napjainkban ezt a szokást. A mindössze 10-20 dollárba kerülő műtét révén eltávolított fityma ugyanis több mint 50%-kal csökkenti a nemi érintkezés által terjedő vírus fertőzésének veszélyét.

Az első világháborút követően alapvetően változott meg a hagyományos afrikai vallások megítélése. A gyarmati hatóságok, a sorozatos összeütközések helyett, az iszlámmal szembeni támogatást nyújtottak e kisebb vallások híveinek. Sőt, Francia Nyugat-Afrikában kísérlet történt az intézményesítésre, illetve a vallási hiedelmek alapján álló szokásjogok írásba foglalására is. (Boahen, 1985: 517–520) A második világháború utáni évtizedekben a tradicionális afrikai vallások háttérbe szorultak, a kereszténység és az iszlám elsősorban e vallási közösségek tagjai közül toboroztak új híveket. Sokhelyütt születtek ún. „fél-keresztény" egyházak is a keresztény tanok és a törzsi hitvilág ötvöződéséből. Napjainkra azonban a hagyományos afrikai vallások ellenállása megerősödött, százmillió körülire becsült közösségük stabilizálódni látszik, az afrikai öntudat és büszkeség hordozójává válik. Sok faluban a ramadán kezdetén megszólaltatják a dobokat, jelezvén szembenállásukat az iszlámmal. A szinkretista egyházak a kereszténységtől egyértelműen az afrikai hitvilág felé fordulnak. A legfontosabb választóvonal azonban mára egyértelműen a kereszténység és az iszlám között húzódik Fekete-Afrikában. Különösen igaz ez ott, ahol a vallási különbségek etnikai megosztottsággal ötvöződnek. Az „importált" vallások térnyerése Fekete-Afrikában az ókorban kezdődött. A Nílus-völgybe Babilóniából és az antik világ más tájairól érkeztek kulturális hatások és velük együtt jött a különböző istenek kultusza is. Etiópiában vannak a judaizmus időleges elterjedésére utaló emlékek is.

Afrikai maszk
Fotó: Szilasi Ildikó

Templom a Zöldfoki-szigeteken
Fotó: Gioacchino Cortese

A kereszténység Afrikában

Napjainkban a szubszaharai Afrika lakosságának megközelítően 45%-a keresztény, mely lényegesen meghaladja a keresztények világnépességen belüli egyharmados arányát.[11] A regionális eltérések roppant nagyok: Nyugat-Afrikában a lakosság csupán 35%-a, míg a kontinens déli részén négyötöde keresztény. A térítések és a nagy népességszaporulat miatt a leggyorsabban növekvő keresztény közösség Fekete-Afrikában él. Vannak történészek, akik a keresztény térítést egyfajta „gyarmati agymosásnak" ábrázolták, amely krisztianizáció-civilizáció-kolonizáció szorosan összeforrt törekvéseivel alapjaiban járult hozzá a gyarmatosítás sikeréhez, illetve következményeinek tartósításához. (Amadi, 1981: 39) Mindemellett a kereszténység ősi vallásnak számít Afrikában, legalább annyira, mint Európában, s a kereszténység első századaiban három pápa is afrikai – igaz, észak-afrikai származású volt.

Az első afrikai keresztények Egyiptomban éltek, innen terjedt tovább a kontinensen e hit, főként Nagy Konstantin császár idején. Akszumban a Kr. u. 4. században Frumentius püspök térített, aki Alexandriából indult a mai Etiópia megtérítésére. A monofizita kereszténység Ezana király uralkodása (Kr.u.335–360) idején előbb udvari, majd államvallássá vált. Núbia 543-ban vette fel hivatalosan a kereszténységet. Sem Akszum, sem Núbia nem vált a Római, később a Bizánci Birodalom részévé, kapcsolataik a Mediterráneummal nem voltak túlságosan szorosak, leginkább az alexandriai patriarchátusra korlátozódtak. Egyiptomot 614-ben meghódították az arabok, ezzel az afrikai kereszténységet évszázadokra elvágva Európától. Az állandósuló arab támadások ellenére a keresztény Núbia még további hét évszázadon át meg tudta őrizni függetlenségét és vallását. (Mokhtar, 1981: 326)

A kései középkorban több alkalommal is mameluk csapatok pusztították végig Núbiát, rabszolgákat szerezve Egyiptom számára. 1504-ben az iszlám hódítás végleg eltörölte a keresztény Núbiát, az utolsó keresztény települések, rövid ideig, a Nílus jobban védhető szigetein maradtak még fenn. A núbiai kereszténység szétzúzása végképp nehéz helyzetbe hozta az Akszum örökébe lépett amhara államokat, melyekben a központi hatalom és a kopt egyház szorosan összefonódott. Az Etióp-magasföld, a Soa északi részére visszaszorulva, a földművelő amharák mind kilátástalanabbul tartották magukat az előretörő nomád iszlám hódítókkal szemben. A kopt egyházi hierarchia feje, a metropolita továbbra is (egészen 1950-ig) az Alexandriából érkező püspök volt, a mameluk szultánok időről-időre „mindkét nemből való rabszolgákat, aranyat és más ajándékokat" kaptak azért, hogy egy új püspök megérkezhessen. (Niane, 1984: 450) 1543-ban Gelandenosz császár csak egy portugál expedíciós sereg támogatásával tudta széttagolt országát megvédeni az iszlám hódítástól.

1626-ban a jezsuiták elérték, hogy a monofizita kereszténység helyett a katolicizmust vegye fel Szusznejos császár, de az ezután kibontakozó lázadás a konverzió visszavonására, egyúttal lemondásra késztette az uralkodót. Fia, Faszilidesz elűzte a jezsuitákat és országát elzárta az európaiak elől. Uralkodása alatt született a muzulmánok földbirtoklását tiltó törvény, amely vallási jellegű munkamegosztáshoz vezetett: a keresztények a földet művelték, a muzulmánok kézművesek voltak és kereskedtek. Mindez a keresztény etióp társadalomban az utóbbi szakmákkal szembeni előítéletek kialakulásához vezetett. Az országban a kopt egyház bizonyult a legnagyobb földesúrnak, a

Utcai graffiti, Tanzánia
Fotó: Kalmár Lajos

megművelt területek egyharmada egyházi birtok volt. A Vörös-tenger menti oszmán térhódítás nemcsak a tengerparti kijárattól vágta el az országot, hanem a keresztény törzsterület északi részétől is. A ma Eritreához tartozó, ősi keresztény kolostorokkal tarkított területért a 19. századi Abesszínia Egyiptommal és Olaszországgal, a 20. század során pedig Etiópia Olaszországgal és Eritreával keveredett számos alkalommal konfliktusba, míg a 21. század szintén etióp–eritreai háborúval indult.

A katolicizmus afrikai térnyerése a kontinens nyugati partvidéken kezdődött. A portugálok 1415-ben foglalták el az észak-afrikai Ceutát, melylyel kezdetét vette a keresztény térítés is. Ferencesrendi szerzetesek 1469-től érkeztek a mai Bissau-Guinea területére, majd 1484-ben dominikánusok telepedtek le a mai Beninben. (Niane, 1984: 671) A következő évben Diego Cao, a Kongó-torkolat felfedezője II. János portugál királytól a hitetlenek megtérítését is feladatául kapta, amikor második afrikai útjára indult. Kongó állam uralkodója, Nkuwu 1491-ben tért katolikus hitre, az általa behívott portugál, elsősorban ferences misszionáriusok szép számban kereszteltek meg afrikaiakat alattvalói közül. Az 1507–43 között uralkodó I. Alfonz király, a manikongó szabad bejárást biztosított a misszionáriusoknak San Salvador-i udvarában. Később a missziós tevékenység hatásfokát jelentősen csökkentette az a körülmény, hogy Kongó vált a portugálok egyik legfontosabb rabszolgaszerző területévé.

A 17. század során Portugália feladni kényszerült minden addig megszerzett pozícióját Kongóban, amely így teljes anarchiába süllyedt. A megkeresztelkedett helyiek jelentős hányada csatlakozott Afrika Jeanne d'Arc-jának, Kimba Vita prófétanőnek a 18. század elején létrehozott szektájához, mely a misszionáriusok, legfőképpen a kapucinusok ellen lépett fel, mivel bennük látta az európai beavatkozás elsőszámú képviselőit. E keresztény megújulási mozgalom Kongó állam egykori hatalmát és kiterjedését kívánta visszaállítani, ám portugál befolyás nélkül. A szekta reformmozgalma átmeneti sikerek után elhalt, prófétanőjét a kapucinusok 1706-ban boszorkányságért perbe fogták és megégették. (Büttner, 1976: 163–164) A 19.

Missziós oktatás egy régi fényképen, Tanzánia

századra a kereszténység, akárcsak maga Kongó állam is, jelentéktelenné zsugorodott Afrikában. A földrész nyugati partvidékén sehol sem tudták a lakosságot tömegesen megtéríteni a portugálok, kivételt csupán a környező szigetek képeztek. A Zöld-foki-szigetektől Fernando Póo-ig az összes sziget lakossága kereszténnyé lett még a portugál hódítás első századaiban.

Kelet-Afrikába 1498-ban, Vasco da Gama Indiába vezető útja során jutottak el a portugálok. Két évvel később Cabral, Brazília felfedezője kerülte meg a Jóreménység-fokát. Kísérői között nyolc ferences szerzetes is volt, akik a kelet-afrikai partok városállamaiban kívántak téríteni. A visszaúton keresztény kápolnát is építettek, nem messze Afrika legdélibb csücskétől. 1502 és 1509 között a portugál flották egymás után hódították meg a kelet-afrikai szuahéli városállamokat, köztük Kilwát, Patét, Mombasát, Malindit, Zanzibárt, Mozambikot, Sofalát és Quelimanát. Az új erődökkel párhuzamosan mindenhol épültek templomok is, ám az itt élő muzulmán lakosság körében mégsem volt eredménye a térítésnek.

A kontinens belsőbb vidékein elsősorban a hagyományos afrikai hitvilág képviselői éltek, akiket fogékonyabbaknak tartottak a keresztény tanok iránt. Mivel a kelet-afrikai partszakasz egészének ellenőrzése meghaladta volna a portugálok erejét, így csak a mozambiki partvidéken rendezkedtek be otthonosabban. Innen rajzottak ki a felfedező és térítő utazások Afrika belsejébe. A gazdag aranybányákról szóló elbeszélések igézetében egy ilyen expedíció 1560-ban a Zambézi-völgyében egészen a Monomotapa Birodalom központjába is eljutott. Az expedíció vezetője Gonzalo da Silveira jezsuita misszionárius volt, aki a monomotapa uralkodót és annak anyját másfél hónappal az udvarba érkezése után megkeresztelte, s a következő néhány hónap során még a király 300 sona alattvalója is keresztvíz alá tartotta magát. Da Silveira azután váratlanul kiesett az udvar kegyeiből, egyes vélemények szerint a muzulmán kereskedők féltékenységből megvádolták azzal, hogy csupán kémkedni érkezett Monomotapába, más források alapján pedig a sona varázslók, a ngangák vetettek csontokat, hogy a misszionárius szándékait megismerjék, s miután az eredményt megtudták, halálát követelték. Bármi volt is az ok, da Silveirát 1561-ben kivégezték, testét folyóba hajították. Ő lett a térség első keresztény mártírja. (Rasmussen,

1979: 299) A portugál befolyás alatt álló területeken a későbbi századokban is működtek missziók, főleg a dominikánusok és a jezsuiták voltak aktívak, ám nem túlságosan eredményesek, a térítőmunka a 19. század végéig hasztalan volt. A 17. század végére az arabok kiűzték a portugálokat a Mozambiktól északra fekvő kelet-afrikai birtokaikról, az itt épült katolikus templomok ma már csak romok. A kongói és Zambézi-völgyi térítőtevékenységhez fogható vállalkozásra a 19. századig sem a portugálok, sem más európai nemzet részéről nem történt kísérlet a továbbiakban. A hollandok, akik sokhelyütt a portugál gyarmatbirodalom örökébe léptek, Nyugat- és Dél-Afrikában térítettek, de csak utóbbi helyszínen szerveződött már a 18. század idején jelentős kálvinista közösség a koikonok (hottentották), a félvérek, az ún. „fokföldi színesek" és a holland telepesek körében.

A 19. századtól kezdődött a keresztény missziós tevékenység virágkora. Elsőnek a protestáns egyházak aktivizálódtak. 1792-ben alapította William Careys, a „modern missziók atyja" az angol Baptista-missziót. 1795-ben jött létre a Londoni Missziós Társaság, amely először egyetlen egyházhoz sem kívánta kötni magát, végül a kongregacionalisták missziós társasága lett. 1799-ben az anglikán egyház kebelében alakult meg az Egyházi Missziós Társaság. 1815-ben jött létre a lutheránus-református Bázeli Misszió, ezt követte 1821-ben a dán, 1822-ben a Párizsi Misszió, 1824-ben a Berlini Misszió, 1835-ben a svéd, majd 1842-ben a norvég missziós társaság. 1810 során az Egyesült Államokban alapították a Külföldi Missziók amerikai bizottságát, majd négy évvel később az Amerikai Baptista Misszionárius testületet. (Hammer, 1981: 85–86) Az anglikán egyház szentelte fel az első fekete püspököt, Samuel Crowthert, aki Lagosban tevékenykedett az 1860-as évek idején. Mivel a katolikusoktól eltérően a különböző protestáns egyházak gyakorta osztották fel egymás között a térítő tevékenység területeit, kialakultak és megmaradtak az etnikai-nyelvi határoknak megfelelő elhatárolódások közöttük.

A missziók és a misszionáriusok gyakran játszottak fontos szerepet az afrikai gyarmati terjeszkedésben. Általános vélekedés szerint a kereszténység terjesztése egyben civilizációs küldetés is volt. „Afrikát a Bibliának és az ekének kell megújítania" – vallották, miközben az „elaljasult, pogány népség" életét és szokásait kívánták megváltoztatni. Az afrikaiak nem ritkán a főnököknek kijáró tisztelettel közeledtek a misszionáriusokhoz, mert összefüggést láttak a gyarmatosítás előtt uralkodók és a kolonizációval érkező hittérítők hatalma között. A „pogányok" által lakott „afrikai Szodomák és Gomorrák" területére a behatolás viszonylag könnyű volt. Ám a muzulmán lakosságú területeken a missziók létrehozása különösen veszélyesnek bizonyult, így itt általában csak a gyarmati berendezkedést követően kezdődhetett a munka. Sok esetben, például Észak-Nigériában a gyarmati hatóságok a közvetett uralom ideológiájának megfelelően tiltották a keresztény misszionáriusok munkáját. A missziós tevékenység központja ezért Afrika déli felére helyeződött, különösen a nagyobb népességgel bíró területekre. (Christopher, 1984: 83)

Eleinte a tengerpart közelében telepedtek meg a missziók, később a szárazföld belseje felé terjeszkedtek tovább, főként a kereskedelmi utak mentén, egész hálózatokat hozva létre. A misszionáriusok az Afrikába települt európaiak közül mindenki másnál nagyobb mértékben járultak hozzá a hagyományos afrikai társadalmak átalakításához. Csak kevesen voltak közülük, akik értékén kezelték volna a hagyományos afrikai hitvilágot és kultúrát. Sokkalta inkább az európai eszmék, értékek és életmód átültetésével próbálkoztak. Tudatosan, vagy tudatlanul a gyarmatosítás előtti Afrika társadalmának lerombolásán dolgoztak, hogy helyette európai mintára szervezett keresztény társadalmat teremtsenek. Ez volt az oka, hogy a missziók csak az afrikai társadalmak gyarmatosítás általi meggyengítése után, a gyarmati berendezkedés megszilárdulásával párhuzamosan tudtak jelentősebb számban követőket toborozni. A missziós tevékenység Afrikában összefonódott a tanítással és az orvosi segítségnyújtással. Különösen a tanulási lehetőség biztosítása vonzott sok fiatalt a megtérésre. 1912-ben a kenyai anglikán egyház afrikai hívei mind iskolások voltak és a példa nem egyedülálló. (Iliffe, 1995: 224–225) A missziós iskolák a nagyobb településeken versenyeztek egymással a diákokért, mindegyik felekezet felismerte, hogy a térítésnek hosszú távon ez a legbiztosabb módja. Az iskolák diákjai gyakorta a legszegényebb, legalsóbb rétegek gyermekei voltak, mert az afrikai főnökök és uralkodók a missziókat csak bizonyos feltételekkel voltak hajlandók beengedni az országukba. Ruandában az uralkodó a nála térítő Fehér Atyák rendjének csak a hutuk közötti megtelepedését engedélyezte, halállal fenyegetve minden tuszi alattvalóját, aki hozzájuk csatlakozik. (Iliffe, 1995: 225) A missziók fedelet biztosítottak a kereszténység felvétele miatt kitaszítottá váltak számára, akárcsak a nőknek, akik szintén védelemre számíthattak. A fiatalok, a szegények és a nők felé fordulás magyarázza a kereszténység gyors térnyerését a 20. századi Afrikában. *(folytatás a 13. oldalon)*

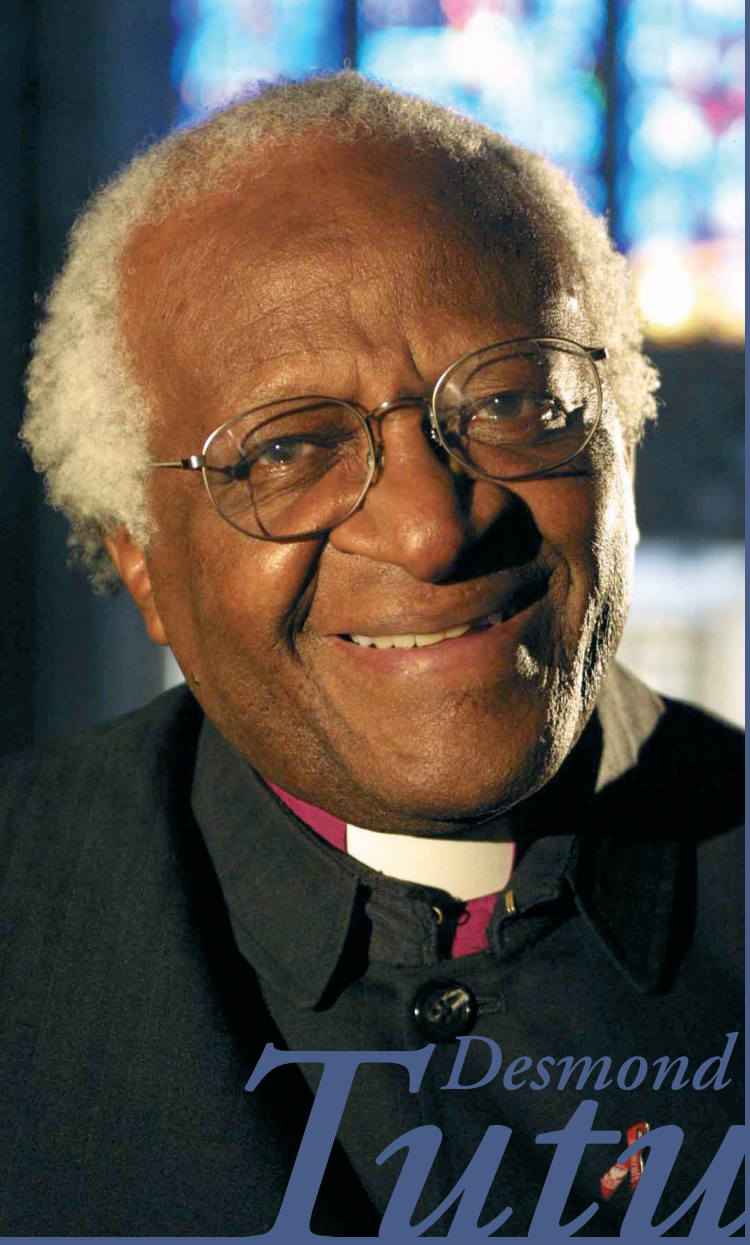

Desmond Tutu

A világhírű anglikán érsek 1931-ben látta meg a napvilágot Klerksdorpban. Eredetileg orvos szeretett volna lenni, de a család rossz anyagi helyzete nem tette lehetővé, hogy valóra váltsa álmát, így apja nyomdokaiba lépett és a tanári hivatás mellett kötelezte el magát. A diploma megszerzése után egy johannesburgi bantu középiskolában kapott állást, azonban a feketék esélyeit tovább romboló oktatási törvény elfogadása után felmondott. Gyermekkorában mély benyomást tett rá egy fehér bőrű lelkész, még felnőttként is többször emlegetett egy ominózus esetet: *„Nem hittem a szememnek. Egy fehér pap megemelte a kalapját és odabólintott a fekete bőrű, munkásosztályhoz tartozó édesanyámnak”*. Nagyrészt ezen a pozitív élménynek volt köszönhető, hogy a tanári pálya befejeztével beiratkozott a Szent Péter Teológiai Főiskolára. A szorgalmas tanulás eredményeként 1960-ban anglikán pappá szentelték. Ezt követően a londoni Királyi Főiskolán tanult hittudományi ismereteket, közben részmunkaidős segédlelkészként dolgozott. Dél-Afrikába történő visszatérése után előadásokat tartott az afrikai emberek életkörülményeiről, számos teológiai vitát kezdeményezett, a B. J. Vorster miniszterelnöknek írt – *„a lőporos hordó bármikor robbanhat”* című –, nagy vihart kavart levelére válasz azonban sohasem érkezett. A ’60-as, ’70-es évek fordulóján a Fort Hare Egyetem káplánja, majd a Lesothói Nemzeti Egyetem oktatója lett. 1972-től ismét az Egyesült Királyságban tartózkodott, ahol a Teológiai Oktatási Alap igazgatóhelyettesévé nevezték ki. A szervezetnél három évig dolgozott, de a honvágya újra felülkerekedett, így visszatért Dél-Afrikába, ahol a Szent Mária Székesegyház első afrikai dékánjává választották. Egyre aktívabban szólalt fel az apartheid rendszer elnyomása, a feketék hátrányos helyzete, az oktatás szegregációja, és a fehérek kizsákmányoló magatartása ellen. 1978-ban a Dél-afrikai Egyházak Tanácsának első fekete bőrű főtitkárának jelölték. Ez idő tájt sokszor hasonlította az apartheidet a kommunista és náci rezsimekhez, minek okán bevonták útlevelét, sőt, egy rövid időre le is tartóztatták.

Az erőszakmentes ellenállás kérlelhetetlen képviselőjének bizonyult, melynek köszönhetően óriási nemzetközi hírnévre tett szert. Tutu mindvégig a békés megoldás híve maradt, emiatt szembekerült a radikális, gyakran erőszakos eszközökhöz folyamodó apartheid-ellenes csoportok vezetőivel. Állhatatos munkája megbecsüléseként a norvég parlament által választott öttagú bizottság 1984-ben Nobel-békedíjjal tüntette ki, így Tutu a második dél-afrikaiként vehette át a rangos elismerést. 1985-től Johannesburg püspökének, a következő évben pedig Fokváros érsekének nevezték ki, mely tisztséget egészen a nyugdíjazásáig viselte, ráadásul ezzel párhuzamosan az Afrikai Egyházak Konferenciájának elnöki pozícióját is betöltötte. Támogatta a radikális fekete vezetők gazdasági termékek bojkottjára vonatkozó elképzeléseit, ezáltal nyomást gyakorolva a rasszista berendezkedésre. Az akció sikeresnek bizonyult, ugyanis a nemzeti valuta értéke rövid idő alatt közel 35%-ot zuhant, a kormányzat meghátrálásra kényszerült. Tutu nem tétlenkedett, igyekezett kihasználni a „győzelemből”

fakadó előnyt, és egy békés felvonulást szervezett Fokvárosban, melyen közel 30.000 ember sorakozott fel mögötte. A mozgalom fontos fordulópontot jelentett, hiszen néhány hónappal később kiengedték a börtönből Nelson Mandélát, az apartheid rendszer pedig lassan szétmorzsolódott. 1993-ban tartott beszéde alatt több mint 120.000-en ismételték utána, hogy *„Szabadok leszünk mindannyian! Fehér és fekete együtt!”*, illetve ekkor hangzott el a híres szivárvány nemzet gondolata, melyet az apartheid utáni Dél-Afrika metaforájaként használt. Tutu álma egy demokratikus, egységes, és a rasszizmustól mentes köztársaság létrehozása volt.

1996-ban bekövetkezett nyugdíjazása után prosztata rákot diagnosztizáltak nála, de kezelése sikeresnek bizonyult, így teljesen felépült. A betegség legyőzését követően is aktív közéleti szereplő maradt, ma is ugyanúgy felszólal az emberi jogok, a szabadság, és az egyenlőség érvényesülése érdekében, illetve harcol az idegengyűlölet, a korrupció, a szegénység, az AIDS és a szexuális bűncselekmények ellen. Az elmúlt években jelentős szerepet vállalt az anglikán egyház reformjával kapcsolatban, többek között élesen bírálta a konzervatív lelkészek által tanúsított homofób viselkedést. Rámutatott arra, hogy a gyülekezet túl sokat foglalkozik a másság elutasításával, miközben az éhezés, a HIV-vírus, és a háborús konfliktusok sokkalta égetőbb problémákat generálnak. Tutu munkásságát – a Nobel-bizottságon kívül – számos nemzetközi szervezet díjazta, legutóbb 2008 novemberében a Nemzetközi Meleg és Leszbikus Emberjogi Bizottság (IGLHRC). Ünnepi beszédében az érsek elnézést kért a melegektől az anglikán egyház kirekesztő magatartása miatt.

Szabadidejében könyveit és tanulmányait rendezgeti, fokvárosi otthonában dolgozik, emellett több egyetem vendégelőadója, díszdoktora, főként az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és Németországban örvend nagy népszerűségnek. Kritikus, ugyanakkor humoros és alázatos szónoklatai magával ragadják a közönséget. Előadásaiban kiemelten foglalkozik a napi nemzetközi politika eseményeivel, többek között az iraki háborúval, a guantanamói börtönben fogvatartott rabok helyzetével, vagy az ENSZ szerepvállalásaival. Legutóbbi, politikát érintő megnyilvánulásában elítélte a kínai kormány 2008-as tibeti fellépését, és gyakran bírálja a zimbabwei Mugabe elnök emberi jogokat lábbal tipró diktatúráját.

1878-ban a katolikus egyháznak még csupán másfél millió híve élt Afrikában, túlnyomó többségük akkor még Észak-Afrikában. 807 katolikus misszionárius működött ekkor a kontinensen, alig tizede az ázsiai létszámnak. (Mauro, 1984: 134) 1910-re már tízezer európai misszionárius érkezett Afrikába. Fő szerepük a templomépítés volt, hiszen az evangelizáció feladatát ekkorra már szinte teljesen átvették az afrikai keresztények. Ők nem mindenben feleltek meg a formális követelményeknek, ellenben sokkal könnyebben szót tudtak érteni a helyi lakosokkal, megszűnt a civilizációs szakadék a kereszténység és Afrika népei között. A kiépülő egyházi szervezetek vezetésében is egyre nagyobb számban kaptak helyet afrikaiak. Néhány évtized alatt a katolikus hívők száma meghatványozódott, s napjainkra már megközelíti a 150 milliót, így a világ katolikusainak több mint tizede már ma is ezen a kontinensen él, s arányuk folyamatosan növekszik. A katolikusok a protestánsoknál szigorúbban ragaszkodtak az afrikai hagyományoktól idegen cölibátushoz és a szemináriumi képzéshez. Első afrikai papjaikat is csak az első világháború előtt szentelték fel, első püspökeiket, Joseph Kiwanukát Bugandában, Joseph Faye-t pedig Szenegálban eskették meg 1939-ben. 1950-re az afrikai katolikus papok száma 800-ra nőtt. Az első fekete bíboros, Laurean Rugambwa kinevezésére 1960-ban került sor. Mára Afrika számos püspököt, érseket, s az 1990-es évekre már 16 bíborost is adott, akik közül egyesek neve 2005-ben, mint esélyesekké merült fel. Tutu anglikán érsek 2005-ben afrikai pápa megválasztását sürgette.

Napjainkra a keresztény egyházak végrehajtották a teljes afrikanizációt. A protestánsok után a katolikusok is feladták ellenségességüket az afrikai nyelvekkel és szokásokkal kapcsolatban. E folyamatról a magyar hívők számára már négy évtizeddel ezelőtt beszámoló tudósított: „Hosszú ideig kellett várakozniuk és küzdeniük a keresztény afrikaiaknak, amíg buktatók és eredménytelenségek után a keresztény egyházak felismerték, hol és hogyan választható szét a kereszténység és az európaiság, illetve a pogányság és a „feketeség”… S több évszázados megnemértés és próbálkozás után az idők jelének kell tekintenünk, hogy a II. Vatikáni Zsinat egyik hivatalos miséjén, a világ legnagyobb templomában, a Szent Péter bazilikában megjelenhetett a néger népzene és népi, liturgikus tánc is.” (Balássy, Csanád, 1968: 19)

Ahol a volt gyarmatosító hatalom egyértelmű felekezeti kötődéssel rendelkezett, mint például a katolikus Portugália, ott a kibontakozó felszabadítási mozgalmak az ellentétes oldalra, a protestáns

missziókra támaszkodtak. E hagyomány Angolában, egészen a 2002-ben lezárult polgárháború végéig nyomon követhető. A dél-afrikai egyházak az apartheid 1948-as bevezetése nyomán együttműködtek a fajüldöző rezsimmel, ám később az apartheidellenes mozgalom élére álltak. Desmond Tutu, aki Johannesburg püspökeként, Fokváros érsekeként és a dél-afrikai anglikán egyház fejeként egyaránt az első afrikai volt e posztokon, erőszakmentességet hirdető harcáért 1984-ben a Nobel-békedíjat kapott.

Független afrikai egyházak, keresztény szinkretizmus

A térítés és a magas születésszámok következtében az első világháború előtti hét milliós afrikai keresztény közösség 1930-ra 16 millióra, 1950-re 34 millióra, az 1970-es évek közepére 55 millióra, 1990-re 200 millióra, napjainkra pedig közel 400 millióra duzzadt. A leggyorsabb növekedést Kenya, Zimbabwe és a szudáni régió déli övezete – Szenegáltól Etiópiáig – produkálta. (Iliffe, 1995: 225–226) Teljesen pontos adatokat nehéz lenne mondani, mivel igen magas azon keresztény egyházak száma, amelyek maguk is külön szervezeteket, missziókat tartanak fenn, továbbá a 20. század során jelentősen megnőtt a független afrikai, ún. „etióp", vagy szinkretikus egyházak száma és befolyása is. Az újkeresztény egyházak közül különösen a pünkösdisták tábora bővül igen gyorsan. (Jenkins, 2002: 68–69)

Az elmúlt évtizedek alatt az egykori missziókat többnyire átvették a helyi egyházak. A mai afrikai missziók messze kerültek 19. századi elődeiktől. A változás Albert Schweitzer korában kezdődött, aki 1913-tól 1965-ig a gaboni Lambaréné missziós állomást vezette. Mai utódai sokkal inkább az afrikai kulturális örökség őrzői, semmint rombolói. Ugyanakkor az 1920-ban megfogalmazott „Európa az egyház, az egyház Európa" elv évtizedek gyakorlata volt, így nem csoda, hogy már a 19. századtól megindult az afrikai keresztények önállósodásának folyamata. Csak Kongóban több ezer független egyházat alapítottak. Dél-Afrikában, a kontinens egyik fölényesen keresztény többségű országában az ilyen egyházak hívei teszik ki az összes keresztény hívők számának egynegyedét, a fekete lakosság körében ez az arány egyharmadnyi és mind a „bevett" keresztény felekezetek, mind a hagyományos afrikai természetvallások híveiből sokan csatlakoznak hozzájuk. Korábban a keresztény egyházakat a gyarmatosítókkal azonosították, e stigma azonban az utóbbi évtizedek során eltűnt. A gyorsan növekvő afrikai városokban a körülmények a vallás új formáinak megjelenéséhez vezettek. A vidékről beáramlók rendkívül nagy tömege magával hozta hagyományos hitvilágát is, amely a keresztény közösségekre sem maradt hatás nélkül. Különböző, gyakran csak egyetlen etnikum körében feltalálható szinkretikus keresztény, vagy fél-keresztény egyházak születtek. Ezeknek az egyházaknak igazán vegyes a megítélése, ennek alátámasztására szolgáljon csak egy idézet: „ A kontinensen […] sekélyesen eklektikus, a különböző világvallásokból, az afrikai animizmusból és a jelenkor bonyolult kihívásainak ellensúlyozására törekvő, boszorkányhitből táplálkozó „afrikai egyházak" sokasága jelent meg." (Ecsedy, 1986: 354)

A keresztény egyházakat és híveiket számos afrikai országban érték támadások az ilyen új afrikai egyházak, illetve a szinkretizmus felől. Zaire-ban Mobutu rezsimje intézményesen fogott hozzá ehhez. Az európai keresztnevek és az európai öltözet

Muszlim lányok környezetvédelmi napon vesznek részt Stone Town-ban, Zanzibár, Tanzán
Fotó: Kalmár Lajos

tiltása mellett a kereszténység Mobutu szemében ugyancsak a nemkívánatos gyarmati örökséghez sorolódott, így annak afrikanizálásába is belefogott. Az államfő híveitől a római pápához hasonló tiszteletet követelt, Zaire-ban a kereszt helyére a „megváltó", vagyis Mobutu képét rakatták. Az elnök anyja, a „Mama Yemo" szintén helyet kapott e kultuszban. (Birmingham, Martin, 1998: 113) A groteszk jelenségek mellett erőszakos cselekményekre is sor került, papokat kínoztak meg, apácákat erőszakoltak és öltek meg Mobutu emberei. A diktátor kísérlete a keresztény egyházak befolyásának megtörésére kudarcot vallott, az 1990-es évekre ellenzékének jelentős része egyházi háttérrel indult a mobutizmus felszámolására. Ugandában Idi Amin diktatúrája a főleg katolikus déli országrész számára vallási üldöztetést. (Nantet, 1999: 64) Az utóbbi két évtizedben elhíresült ugandai Az Úr Ellenállási Hadserege (LRA) a kereszténység, az animizmus és az iszlám elemeiből gyúrt egyfajta vallási hitvilágot, egyáltalán nem az Észak-Uganda és a szomszédos országok lakóinak üdvére.[12]

Az iszlám Afrikában

Az iszlám eltérő utakon érkezett Afrikába. A Vörös-tengeren keresztül már Mohamed életében átkeltek hívei a kontinensre, Akszumban pedig mekkai menekülteket fogadtak be. 639-ben az arabok elfoglalták Egyiptomot, s három év leforgása alatt a Nílus-völgyben az első zuhatagig jutottak el. A fáraók országától nyugatra, a berberek által lakott Maghrebet alig több mint hat évtized alatt ellenőrzésük alá vonták, s száz évvel Mohamed halálát követően az arab hódítás elérte legnagyobb kiterjedését. A későbbi századok során a Maghrebből és Egyiptomból indult tovább déli irányba az iszlám. A harmadik útvonal a kelet-afrikai partvidéken vezetett. 730 körül telepedtek meg az első arab ke-

Mecset Teliben, Mali
Fotó: Szilasi Ildikó

reskedők Pemba szigetén, tíz évvel később pedig a szomáli partvidéken létesítettek telepeket. Muzulmánok jöttek az Arab-félszigetről, de Perzsiából és Indiából is. Leginkább a partvidék menti kisebb-nagyobb szigeteket népesítették be. Az afrikai rabszolgákkal egészen Kínáig kereskedtek, a Zambézi vidékéről a 10. századtól exportáltak aranyat. A rendkívül nyereséges kereskedelem gazdag életet biztosított a muzulmán kereskedők számára. Az arab, perzsa, indiai és helyi afrikai elemekből létrejött szuahéli civilizáció az iszlám felvirágzását eredményezte a kelet-afrikai partvidéken.

A Szahel-vidékre az első évezred végén nyomult be az iszlám, szintén kereskedők és vándorló berber törzsek által. A szoninkék állama, Ghána egészen 1076-ig sikeresen verte vissza az Almoravida Birodalomból a Szaharán át érkező támadásokat, akkor azonban elesett fővárosa, Kumbi, majd nem sokkal később az egész ország. Ezáltal megnyílt az út a szudáni térség teljes iszlamizálására, mely a 11–16. század között nyugatról keleti irányban le is zajlott. Először a mauritániai tukulorok tértek át az iszlám hitre. Majd más népek is, kezdetben az uralkodók, előkelők és a mozgékonyabb rétegek, mindenekelőtt a harcosok és kereskedők. A mekkai zarándokutak során megismerhették a Maghreb és Egyiptom virágzó iszlám államait, fölvették szokásaikat. Ennél is fontosabb volt a muzulmán tudósok által Nyugat-Afrikában elterjesztett arab nyelv és írás, mely bekapcsolta Fekete-Afrikát a civilizáció vérkeringésébe. Az arab muzulmánok szemében a pogány feketék csak rabszolgák voltak, ellenben az iszlám hitre áttért afrikaiakat magukkal egyenlőnek tekintették. Az iszlám felvételét az is segítette, hogy a pogány szomszédok kifosztása nem csupán megengedett, de egyenesen elvárt lépésnek számított. Más régióktól eltérően Nyugat-Afrikában nem voltak olyan uralkodók, akik igyekeztek volna megakadályozni, hogy hitetlen adófizetőik adómentességet élvező muzulmánokká váljanak. (Fernandez-Armesto, 2001: 111–113)

A Száhel-övezet nagy birodalmai, a 13–15. században virágzott Mali, a 15–16. századi Szongáj, valamint a 11–18. század között fennálló Kanem és Bornu mind az iszlám afrikai térnyerésének voltak fontos állomásai. Különösen Mali gazdagsága volt kiemelkedő, mert a birodalmon keresztül jutott el az afrikai arany a mediterrán kikötőkbe. A Malit megalapító mandék a Szaharától az őserdőig ellenőrzésük alá vonták a környező területeket, s „muzulmán politikát" folytattak, mely az

iszlám terjesztését jelentette a „pogány" vidékeken. (Niane, 1984: 206–207) A szongáj uralkodó titulusa a „Sarkin Musulni", a hívők ura volt.

Az iszlám terjedése Nyugat-Szudánban mégis egyenetlen volt, a városok teljesen e vallás befolyása alatt álltak, míg a vidék sokáig megőrizte hagyományos vallásait, szokásait. A szongáj birodalom fővárosa, Gaó a 16. század elején majdnem 8000 házat számlált, mintegy 100000 lakossal. Nem sokkal maradt el e lakossági adattól a gazdasági központnak számító Timbuktu sem, amely a szudáni régió muzulmánjainak szent városaként nagy mecseteknek, s messze híres egyetemnek, piacnak adott otthont. A városokban többnyire szongájok laktak, de szép számban megtalálhatóak voltak berberek, arabok, mosszik, hauszák, mandingók, szoninkék, fulbék és más népek képviselői is. (Niane, 1984: 206) A mostoha természeti viszonyok a belső-szudáni területeken élő népeket szinte állandó vándorlásra kényszerítette, amely lehetetlenné tette központosított államok kialakulását, ám a kereskedelmi útvonalak mentén az iszlám a 15. századra így is összeért a Nílus-völgye felől előrenyomuló ággal.

Az afrikai iszlám többnyire a szunnita ágat képviseli, az Arab-öbölből származó síiták csak kis számban élnek, elsősorban a kontinens keleti partvidékén. Az évszázadok során az iszlám, főként a szudáni-övezetben "afrikanizálódott", sok elemét átvette a hagyományos afrikai vallásoknak, sőt a 17–18. század idején még bizonyos fokú visszsza-, illetve háttérbe szorulására is vannak példák. Legnagyobb fekete-afrikai expanziójára a 19. században, éppen „eklektikussága" miatt, került sor, amikor a militáns hívői vissza kívánták állítani az iszlám egykori tisztaságát és e cél megvalósítására szent háborúkat hirdettek. A tukulorok és fulbék által végrehajtott dzsihádok teokratikus államok kialakulásához vezettek, amelyek az áttérést erőszakkal is szorgalmazták.[13] A Nílus-völgyi Szudánban a dongolai születésű Mohamed Ahmed Ibu Abdalláh kiáltotta ki magát muzulmán messiásnak, azaz Mahdinak, majd az 1882-ben kezdődő dzsihád, vagyis szent háború során legyőzve az egyiptomiakat, egységes teokratikus muzulmán államot hozott létre, amelyet csak 13 évvel halála után az angol Kitchener tábornok tudott elfoglalni.[14]

Az utolsó nyugat-afrikai muzulmán birodalomalapító Samory Touré malinka főnök volt, aki a Szenegál felső folyása és a Niger mentén a korai Ghánához és Malihoz hasonlítható államot hozott létre, melyet a franciák csak több évtizedes harc árán tudtak a 19. század legvégére elfoglalni. Bár az európai gyarmatosítók gátolni igyekeztek az iszlám további terjeszkedését, a muzulmánok által lakott vidékeken mégis együttműködésre kényszerültek, semmint konfrontálódni mertek volna azzal. Érvényben hagyták az iszlám törvényeket, mivel azok a felsőbb hatalommal szembeni engedelmességre szorítottak, másrészről a kedvezőbb, területi, s nem etnikai elven működtek. A földrész belseje felé utat vágó európaiak nyomán a muzulmán kereskedők egyre nagyobb számban telepedtek meg a Guinea-öböl partvidékén. Sierra Leone növekvő arányú iszlamizálódása jól példázza ezt: 1891-ben a muzulmánok aránya még csak 10% volt, 1931-ben már 26%, majd az 1980-as évekre 35, napjainkra pedig 60%-ra emelkedett az iszlám hívők népességen belüli hányada. (Belmessous, 2002: 83-84)

A nem muzulmánok által lakott vidékeken az európai gyarmatosítók versenytársat láttak a szárazföldi és tengeri utakon érkező kereskedőtérítő muszlimokban. Belga-Kongóban egyetlen iskola építésére sem kaptak engedélyt és mecsetjük is csak elvétve akadt. A franciák tiltották az arab nyelv használatát, valamint azt, hogy muzulmánok uralkodjanak nem iszlám hívők felett. Nyíltan ösztönözték az etnikai és dinasztikus rivalizálást is. (Iliffe, 1995: 91) Az iszlám afrikai előretörésének kérdése 1887-ben került először napirendre, amikor Isaac Taylor egy keresztény konferencián azt állította, hogy a világ nagyobbik fele számára az iszlám, mint misszionárius vallás sikeresebb a kereszténységnél, mely nagyon kevés eredményt tud felmutatni Afrikában. Taylor felhívta a figyelmet arra, hogy a muzulmánok milliókat térítettek meg nagyon kis erőfeszítések árán. Ennek okát leginkább abban látta, hogy bizonyos vallások a magasabb rendű fajok számára megfelelőek, míg másikak inkább az alacsonyabb rendűeket elégíthetik ki. „Nem várhatjuk el az afrikai kannibáloktól, hogy a gyíkokhoz való imádkozás után egyből áttérjenek egy intelligenciát kívánó összetett hitvallásra."[15] Más alapállásból, de az első pánafrikanisták egyike, Edward Blyden is arra a következtetésre jutott, hogy az afrikaiak számára nem a kereszténység a megfelelő vallás. Az iszlám megengedte az afrikaiak körében is elterjedt többnejűséget, az európai individualizmussal szemben a közösségi együttélés körülményeihez jobban volt alkalmazható, s legfőképpen spirituális vonatkozásban könnyebben illeszkedett az afrikaiak öröklött felfogásához a természetfölötti jelenségekkel kapcsolatosan. Keresztény volta ellenére Blyden egyáltalán nem tekintette az iszlámot alacsonyrendű vallásnak. Bár egy darabig sokan hittek abban, hogy az iszlám térítést majdan felválthatja a ke-

A toubai mecset, Szenegál
Fotó: Szilasi Ildikó

reszténység hasonló ütemű terjedése, e vélekedés azonban zsákutcába vezetett, hiszen a keresztény misszionáriusoknak sehol sem sikerült jelentősebb számban muzulmánokat áttéríteniük, így az iszlám korszakát követően nem jött el a reszténység ideje.[16]

A reszténységgel szemben az iszlám sok szempontból valóban előnyösebb pozíciókra tett szert a 20. századi Afrikában. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a térítést folyamatosan átvették a misszionáriusoktól maguk az afrikaiak, akik már nem különültek el oly mértékig közösségüktől. Számos afrikai hagyomány, köztük a mágia, a többnejűség, a közösség feltétlen elsőbbsége az egyénnel szemben könnyebben illeszthető az iszlámhoz, mint a reszténységhez, így muzulmánná válni nem jelentett akkora törést a hagyományokban, mint a reszténység felvétele. Emellett egészen a közelmúltig az iszlámnak megvolt azon előnye is, hogy a reszténységtől eltérően nem azonosították a gyarmatosítókkal. Nem véletlen, hogy az iszlám éppen a reszténységgel szembeni fenntartások évtizedeiben tudta gyorsabban növelni hívei számát, mára azonban ez az előny eltűnt, s a „fekete iszlámmal" kapcsolatos félelmek sem igazolódtak be. Az iszlám déli határa mindenesetre nem tudott lényegesen előrenyomulni Afrikában az utóbbi száz év alatt. Az iszlám világszerte 1,3 milliárdra becsült követőjéből több mint 400 millió él napjainkban Afrikában, több mint felerészben Fekete-Afrikában. A legtöbben Nigériában, amely a nyolcadik legnagyobb muzulmán népességgel bíró ország, de Etiópiában, Szudánban, Tanzániában, Maliban, Szenegálban, Nigerben és sok más államban is jelentős e vallás híveinek száma. Mauritánia, Szenegál, Gambia, Dzsibuti és Szomália lakosságának több mint 90%-a vallja magát muzulmánnak.

Vallások közötti konfliktusok: keresztény-muzulmán szembenállás

Az 1800-as évektől napjainkig számos véres összeütközésre került sor Afrikában keresztények és muzulmánok között. Először főként a rabszolgakereskedelem ürügyén ütközött a két vallási csoport. A gyarmati rendszer konszolidációja sok muzulmán számára azt jelentette, hogy a keresztény európaiak „ellopták az utat", hiszen a háddzs, az iszlám hívők hagyományos mekkai zarándoklata sorozatos akadályokba ütközött, mivel az új gyarmati hatóságok a kolera és a pestis terjesztőjét látták a tradicionális vándorlásban. (Reynolds, 2003: 15) Napjainkban a konfliktusok a mindennapi élet számos területén jelentkeznek.[17] Főleg Nyugat-Afrikában és Szudánban sokan tartanak egy keresztény-muzulmán vallásháború kirobbanásától, s ahogy az elefántcsontparti példa is bizonyította, még az egykori mintaállamok sem tudják kivonni magukat e konfliktus alól. Huntington sommás megállapítása: „A kereszténység elsősorban megtérés útján terjed, míg az iszlám megtérés és reprodukció útján" (Huntington, 2001: 93) Fekete-Afrikára egyáltalán nem érvényes, ez pedig még az idézett szerző által jósoltaknál is komolyabb összetűzésekhez vezethet. Ebből a szempontból a világon a négy legérintettebbnek tartott ország közül kettő is afrikai, Nigéria és Szudán.[18] Nigériában, főként az északi szövetségi államokban, az 1970-es évek végén történtek az első kísérletek az iszlám törvénykezés, a saría bevezetésére. Azóta e régiók sok ezernyi áldozatot követelő, sorozatos zavargások színtereivé váltak. A városi szegénynegyedek bőséges utánpótlást biztosítanak az iszlám fundamentalizmus számára. A saría körüli politikai csatározások kettéosztották az országot: az északi fulbe és hausza törvényhozók támogatták, míg a jorubák és ibók által dominált déli és középső országrész politikusai ellenezték a kezdeményezést.[19] Nigéria 36 szövetségi államából a szokotói fellebbviteli bíróság hatáskörébe tartozó északiak a saríát alkalmazzák. 1999 óta ezen államokban a házasságtörésért megkövezés, a lopásért végtag amputáció, míg az alkoholos italok fogyasztásáért korbácsolás jár. „Hiszba bizottságok" (vallási rendőrségek) jöttek létre az előírások betartatására. Kano volt Fekete-Afrika egyetlen városa, ahol az iszlám hívei Oszama bin Laden mellett szerveztek szimpátiatüntetést 2001 szeptemberében. (Birmingham, Martin, 1998: 249) 2008 novemberében, az észak-nigériai Jos városában százak haltak meg a „vallási bandák" összetűzései következtében. A 2009-es esztendő első hetei során a közeli Bauchi városban történtek vallási összetűzések.[20] Sokak véleménye szerint napjainkra a vallási kérdés vált a nigériai szövetségi államot fenyegető legnagyobb kihívássá. (Hackett, 2001: 188)

A vallási és etnikai hovatartozás legerősebb átfedése Szudánban figyelhető meg, ahol a muzulmán arabok és elarabosodott núbiaiak a lakosság három negyedét adják, míg a déli feketék túlnyomórészt keresztények, illetve animisták.[21] A déli szeparatizmus az ország 1956-ban elnyert függetlensége óta a szudáni belpolitika meghatározó eleme. Az 1950-es években kirobbanó polgárháború, 1983-ban, az ország egész területén bevezetett iszlám törvénykezés miatt újrakezdődött, s a 2002-ig folyó harcok legalább kétmillió áldozatot követeltek. A vallási-etnikai konfliktus az egész régiót fenyegető, sőt globális kockázattá vált. (Nantet, 1999:214) A 2011-re kitűzött népszavazás Dél-Szudán függetlenségéről új fejezetet nyithat az afrikai vallások

közötti konfliktusok terén is. Csádban a hasonló okokkal magyarázható szembenállás miatt állandósuló háborús konfliktusba idegen csapatok is bekapcsolódtak. Fekete-Afrika egyetlen iszlám fundamentalista állama, a szomszédos szudáni rezsim próbálta befolyása alá vonni az országot, mely törekvés a déli keresztények ellenállásával találkozott. Napjainkban a dárfúri konfliktus szolgáltat jó alkalmat a régi számlák rendezésére. Líbia, a másik szomszéd 1978 és 1987 között több alkalommal is „egyesülni" kívánt muzulmán testvéreivel, s csak a francia katonai beavatkozás mentette meg Csádot ettől. A líbiai csapatok végül 1994-ben, a Hágai Nemzetközi Bíróság döntése nyomán távozni kényszerültek Csádból. (Birmingham, Martin, 1998:32) Az elefántcsontparti polgárháború is szemléletes példáját adta a keresztény-muzulmán szembenállásnak, utóbbiak a déli keresztények dominanciája ellen hirdettek harcot. Ruandában az 1994-es népirtást követően az iszlám addigi szerény pozíciói látványosan megerősödtek, mert sok keresztény konvertált az átélt borzalmak hatására.

A hasonló negatív jelenségeket folytatni lehetne Szenegáltól a Comore-szigetekig. 2001 után felerősödtek a félelmek, hogy a kilátástalan szegénység és a vallási fundamentalizmus a nemzetközi terrorizmus melegágyává, de legalábbis hátországává tehetik Afrikát. Afrikának, de az egész világnak azonban az az érdeke, hogy a vallás és az egyházak ne a konfliktusok okozói és fölerősítői legyenek a szegénységgel és lemaradással szembesülő kontinensen, hanem a maguk eszközeivel a kibontakozást szolgálják. Ám a hívekért folytatott rivalizálás okán sorozatossá váló súrlódások a világ nagy vallásai között különösen érzékenyen érinthetik Afrikát.

Jegyzetek

1 Az idézet Chinua Achebe: Széthulló világ c. regényéből való (50. old.)

2 Az animizmus a lélek (anima) szóból alkotott kifejezés, a test és a lélek egymástól független létezését, a növények, állatok, sőt a tárgyak lélekkel való felruházását az *„animisztikus* ősvallások" legalapvetőbb sajátosságaként határozva meg. (Edward B. Tylor: Primitive Culture; London, 1873)

3 Mbiti *„African Religions and Philosophy"* című munkája egyéb érdemei mellett úttörő szerepet vállalt az addig lenézett és megvetett hagyományos afrikai hitvilág emancipálásában.

4 A magyar nyelven olvasók többek között Jocelyn Murray „Az afrikai világ atlasza" (Murray, 2003) megfelelő fejezeteiből, valamint Füssi Nagy Géza „Határtalan szakrális tér: Fekete-Afrika" című összefoglaló munkájából informálódhatnak. Füssi Nagy Géza cikke 2008-ban újból megjelent a Kézdi Nagy Géza által szerkesztett „A magyar kulturális antropológia története" c. kötetben.

5 Ezek az elméletek a mai napig makacsul tartják magukat, legújabb igazolást a genetikai kutatások eredményeiből merítve: ha igaz az emberiség közös afrikai származása, akkor ez a vallások terén is igaz.

6 Mint például a 19. század második felében (újra)felfedezett Monomotapa Birodalom a mai Zimbabwe és Mozambik területén.

7 A „living dead" kifejezést John S. Mbiti használta először, s szellemi befolyására jellemző, hogy nyomában általánosan elterjedtté vált.

8 Nigéria lakosságának majdnem a fele jár napjainkban is az ilyen witch-doktorokhoz, akik a fejfájástól az AIDS-ig mindent kezelnek.

9 A maji (szuahéli) jelentése víz, amivel a kultusz követői bekentek magukat.

10 Jellemző, hogy a Maji-Maji felkelés kirobbantói olyan törzsek voltak, amelyek a legelmaradottabb viszonyok között éltek és a német gyarmatosítók által erőszakosan megváltoztatott körülményekhez nem tudtak alkalmazkodni. A gyapottermelésen kívül ilyen volt a falufőnök intézményének bevezetése is, ami addig ismeretlen volt számukra, s akinek évenként meghatározott számú napot kellett dolgozniuk.

11 Forrás: The Association of Religion Data Archives http://www.thearda.com/internationalData/regions/profiles/Region_23_1.asp

12 Az LRA az ENSZ berkeiben kiérdemelte a „legbrutálisabb lázadók" megjelölést.

13 Ennek az iszlám újjászületésnek Uszman dan Fodio volt a kezdeményezője, aki 1804-ben a fulbéket hódító háborúra mozgósította a pogányok és a muzulmán hauszák ellen. Élete utolsó éveit azonban kizárólag vallásos elmélkedésnek szentelte. Fellépése következtében emirátusok sokasága jött létre Szenegáltól a mai Észak-Nigériáig, amelyek jelentős részét a Szokotói kalifátus és Bornu Birodalom fogta össze.

14 Az omdurmáni csata után a győzők a Mahdi síremlékét lerombolták, hamvait a Nílusba szórták.

15 The Times, London, 1887. október 8. („The Times Annual Index" – British Museum, London)

16 Az áttérésnek inkább az ellenkező irányára vannak példák, keresztényekből lesznek muzulmánokká, mint pl. Földünk legrégebben, 1967. óta hivatalban lévő elnöke, a gaboni El Háddzs Omár Bongo, aki 1973-ban „váltott".

17 Ilyen például a heti pihenőnap vasárnapról péntekre történő áthelyezésének kérdése néhány országban.

18 A másik két érintett ország Indonézia és a Fülöp-szigetek.

19 Nigéria belépett az Iszlám Konferencia Szervezetébe, noha lakosságának csak valamivel kevesebb, mint fele muzulmán, s újra felvetődött az iszlám törvénykezés szövetségi állami szintű bevezetése, erre azonban a mai napig nem került sor.

20 http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7903567.stm

21 Afrika más országaitól eltérően itt az etnikai, vallási határok egyértelműek, Szudán kilenc régiójából Bahr el Ghazel és az Egyenlítői Tartomány azok, amelyeket nem az arabul beszélő muzulmánok laknak.

Karizmatikus gyülekezet Dar es Salaamban, Tanzánia
Fotó: Kalmár Lajos

Felhasznált irodalom

Achebe, Chinua (1983): Széthulló világ. Budapest, Európa

Amadi, Adolphe O. (1981): African Libraries. Western Tradition and Colonial Brainwashing. Methuchen, N.Y., London, The Scarecrow Press

Balássy László, Csanád Béla (1968): Haldokló bilincsek. Budapest, Ecclesia Kiadó

Belmessous, Hacène (2002): "Les avancées de l'islam au sud du Sahara". Géopolitique africaine. No. 5, p. 83-89.

Birmingham, David – Martin, Phyllis (1998): History of Central Africa. London, Longman

Boahen, A. (1985): General History of Africa. Vol. VII. Africa under Colonial Domination 1880-1935. Paris, Heineman, UNESCO

Büttner, Thea (1976): Geschichte Afrikas. Teil I. Berlin, Akademie-Verlag

Christopher, A. J. (1984): Colonial Africa. London, Croom Helm

Du Bois, William Edward Burghardt (2001): The Negro. Mineola, NewYork, Dover Publications

Ecsedy Csaba (1986): "Hagyományos kutúra a mai Fekete-Afrikában." Helikon, Vol. 32. 3-4. szám, 348-358. pp.

Fernandez-Armesto, Felipe (2001): Alternatív világtörténet. A középkor kezdete. Budapest, Athenaeum-Pannonica

Frobenius, Leo (1981): Afrikai kultúrák. Budapest, Gondolat

Füssi Nagy Géza (2005): "Határtalan Szakrális Tér: Fekete-Afrika". Korunk, Vol. 10. 2. szám, február, 36-45. pp.

Hackett, Rosalind I. J., (2001): "Prophets, "False Prophets," and the African State: Emergent Issues of Religious Freedom and Conflict. Nova Religio, Volume: 4, No. 2., April 2001. 187–212. pp.

Hammer, Karl (1981): Weltmission und Kolonialismus. München, Deutscher Taschenbuchverlag

Huntington, Samuel P. (2001): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Budapest, Európa

Iliffe, John (1995): Africans. The History of a Continent. Cambridge, Cambridge University Press

Jenkins, Philip (2002): The Next Christendom: The Coming of Global Christianity. Oxford: Oxford University Press

Mbiti, John Samuel (1992): African Religions and Philosophy. London, Heinemann

Mbiti, John Samuel (1976): The Prayers of African Religion. New York, Orbis Books

Mokhtar, G (1981): General History of Africa II. Ancient Civilisations of Africa. Paris, Heinemann, UNESCO

Murray, Jocelyn (2003): Az afrikai világ atlasza. Budapest, Helikon

Nantet, Bernard (1999): Dictionnaire d'Histoire et Civilisations africaines. Paris, Larousse

Niane, D.T. (1984): General History of Africa IV. Africa from the Twefth to the Sixteenth Century. Paris, Heinemann, UNESCO

Rasmussen, Kent (1979): Historical Dictionary of Rhodesia/Zimbabwe. Metuchen, New York, London, The Scarecrow Press

Reynolds, Jonathan (2003): "Stealing the Road": Colonial Rule and the Hajj From Nigeria in the Early 20th Century. Working papers in African studies, no.246. African Studies Center, Boston University